

SZEGEDI TŰZELŐ- ÉS FŰTŐBERENDEZÉSEK A XVIII. SZÁZADBAN.

(Ide tartozik a XXVII. és XXVIII. tábla.)

A hazánk területén a multban használatban volt *tűzelő- és fűtőberendezésekről* általában keveset tudunk s az a kevés is leginkább csak írásbeli adatokon alapul. Régi konyhák és fűtőberendezések, kemencék, kályhák egészben és a maguk helyén egyáltalán nem maradtak reánk. Ami megmaradt belőlük, az csak egy-egy részlet, esetleg egyes kályhacserepek, legjobb esetben egy-két a helyéről kiszakított díszesebb régi kályha valamelyik múzeumban. De az ilyen megmentett egyes darabok nem adnak teljes felvilágosítást az általános tűzelőberendezés egykori alakjáról és szerkezetéről, sem a házban való elhelyezéséről s különösen nem a füstelvezetés fontos kérdéséről. Ezért rendkívül fontosak az olyan egykorú és hiteles tervrajzok, amelyeknek segítségével sikerül e kérdésekre némi világosságot vetni.

A szegedi városi múzeum gyűjteményében van huszonnégy darab ilyen rajzlap, amelyeken részint a volt szegedi vár falain belül, részint ezeken kívül, a város területén állott egykori épületek tervrajzai láthatók. A legrégebbi lap 1750-ből való, az utolsókát 1776-ban rajzolták. Valamennyi tehát a XVIII. század harmadik negyedéből való, s valamennyin világosan láthatók az akkori konyhák és fűtőberendezések is. Kedvező körülmény még az is, hogy a tervrajzokon ábrázolt épületek között csak négy az egyemeletes, a többi mind földszintes. Azért fontos ez, mert a földszintes házak tervrajzain jobban meg lehet figyelni a füstelvezetés módját és a kémények szerkezetét.

Lássuk először az egyes tervrajzokon előforduló tűzelő- és fűtőberendezéseket egyenként:

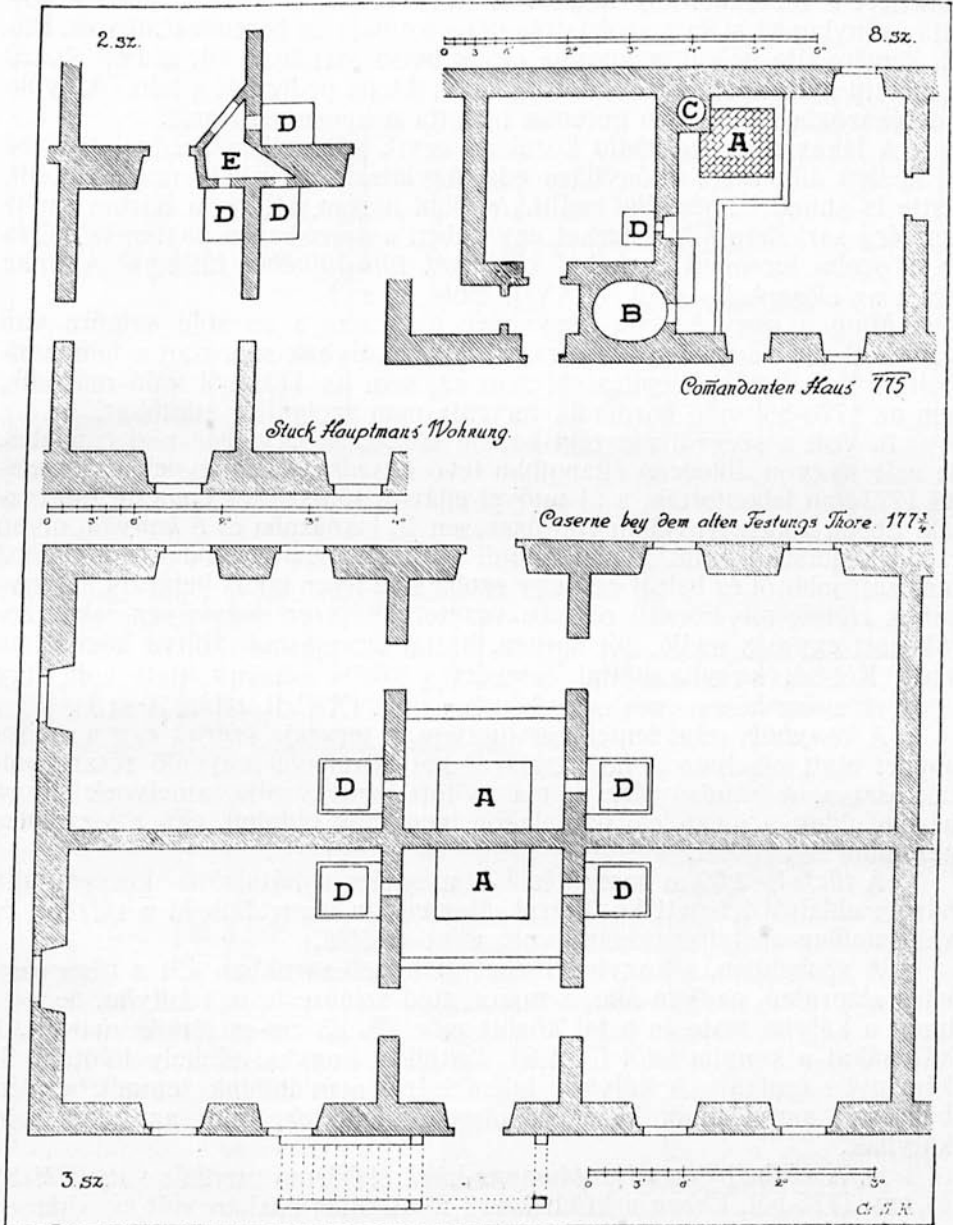
1. Egy 1750-ből való tervrajzon van ábrázolva a *Staabs-Profosen-Wohnung*, amelynek építési idejét a hozzáfűzött magyarázat szerint nem tudják és amely, mint a rajzból látni, két egymás mellé állított földszintes egysoros házból állott. Külön tető alatt volt mindegyik. Az egyik

traktus két részből állt: egy nagyobb szobából, a terv szerint Trink-Stube és emellett egy kisebb helyiségből, a *konyhából*. Ez utóbbi azonban három részre van osztva: a mestergerenda alatt húzódó fal kettőbe osztja, úgyhogy egyik része pitvarnak marad, a másik pedig újra két részre oszlik, a baloldali élelmiszeres kamra, a jobboldali ellenben a tulajdonképpeni konyha, vagyis inkább csak a tűzhely szűk területe a nyitott kémény alatt. Itt áll a hasábalakú, téglából épült és a tetején téglával kirakott asztal magasságú *nyitott tűzhely*. Hossza 1·60 m, szélessége 1·10 m. A tűzhely a helyiség egyik sarkában állt, két szabadon álló oldala mellett alig volt félméternyi férőhely. A konyha külső, pitvarszerű részével széles falnyílás kötötte össze, egészen olyan formán, mint a mai alföldi papszínház konyhájában.

A szomszédos nagy szobában, a konyha felőli fal mellett egy hatalmas négyszög alaprajzú *kályha* volt. Ez három részből állott: alul volt egy kb. 35 cm magas, 1·10 × 1·20 m méretű padka vagy láb, ezen emelkedett a kályha 0·80 m magas kocka-alakú alsó teste, ezen pedig állt a harmadik rész, a szintén kocka-alakú, de az alsónál valamivel keskenyebb teste. A kályha nem állt szorosan a fal mellett, hanem 20—25 cm-nyire ez előtt. A konyha felől volt a szája, ahonnan fűtötték. A ház másik traktusában volt még két, az előbbihez teljesen hasonló és méretű kályha. Az egyiket a konyha pitvarából fűtötték, a másikat a ház előszobájából, de ott a szája előtt *külön kis fülke* volt elébe építve, amelynek ajtaja az előszobába nyílt.

A három *kályha* a rajzon egészen síma, sem parkányuk, sem koronázásuk nincsen, nem is tűnik ki ebből a rajzból, hogy milyen anyagból épültek. A tervrajz magyarázó írása szerint az egyik kályha nagyon rongált és újjal pótolandó. De úgy látszik, nem csak ezt, hanem a másik két kályhát is kicserélték idővel, mert egy másik, 1776-ból származó tervrajzon, amely szerint a ház beosztása nem változott, a kályhák száma és helye is ugyanaz mint volt, azonban most *más* kályhák vannak a régiék helyén. Ezek az újabb kályhák is három tagból állanak, egy fehér színű alacsony lábon vagy padkán, *zöld színűre* festett hasábalak 0·75 m széles és 1·10 m magas (az egyiknek felül profilos parkánya is van), s ezen egy szintén zöld színű, de hengeralakú felső test áll, amelynek átmérője 0·63 m, és 0·95 m a magassága. A parkányos kályha hengertetőjén is van felül csipkés szélű parkány. Még az a változás észlelhető ezen az újabb tervrajzon, hogy a kályhák karcsúbbak és szorosan a falhoz simulnak, de még mindig *kívülről fűtik*. Ennek a fent említett díszesebb kályhának újabb és nagyobb, félig az előszobába, félig a szobába nyúló *fűtő-fülkét* építettek.

2. Volt a szegedi várnak egy különálló igen vastagfalú (1·10 m) egyemeletes épülete, amelynek földszintje egyetlen nagy bolthajtásos, oszlopos terem volt. Ez volt a vár tűzérsegi szertára, az *Artillerie Zeug-Haus*, ahogy azt az 1773-ban készített tervrajz mondja. Harminc ágyút és tizenöt mozsarat tartottak benne, a tervrajz magyarázata szerint. De még az emeletnek is több mint fele ilyen hadi célnak szolgált, mert ott volt a Rüst-

kammer (fegyvertár). Az emelet másik részén volt a *Stuck Hauptmans Quartier*, a tüzérkapitány lakása. A négyszobás, előszobás lakás konyhája aránylag kicsi és a szokástól eltérő formájú és berendezésű volt. Külön kéménnyel, a konyha egyik belső sarkában állt a 1.60×2.20 m méretű nyitott, téglából épített *tűzhely*, felette pedig két a falból kinyúló s derékszögben találkozó gerenda tartotta a kémény sátorát.

A lakás négy *kályhája* közül az egyik a konyhatűzhellyel határos fal mellett állt, ezért fűtőnyílása oda, úgylátszik a tűzhely tetejére nyílt, füstje is annak kéményébe szállt. A többi három kályha a három szoba összeérő sarkában állt s ezeket egy ebben a sarokban a vastag falból és az előszoba lecsapott sarkából kiképzett *fűtő-fülkéből* fűtötték. A fülke ajtaja az előszobába nyílt. (XXVII. tábla, 2. sz.)

Mind a négy kályha négyszögű alaprajzú s ez zöld színűre van festve. Alapja vagy lába nincs rajzolva s a kályhák szorosan a falhoz szilárdultak. A kályhák felépítéséről sem ez, sem az 1775-ből való második, sem az 1776-ból való harmadik tervrajz nem szolgáltat adatokat.

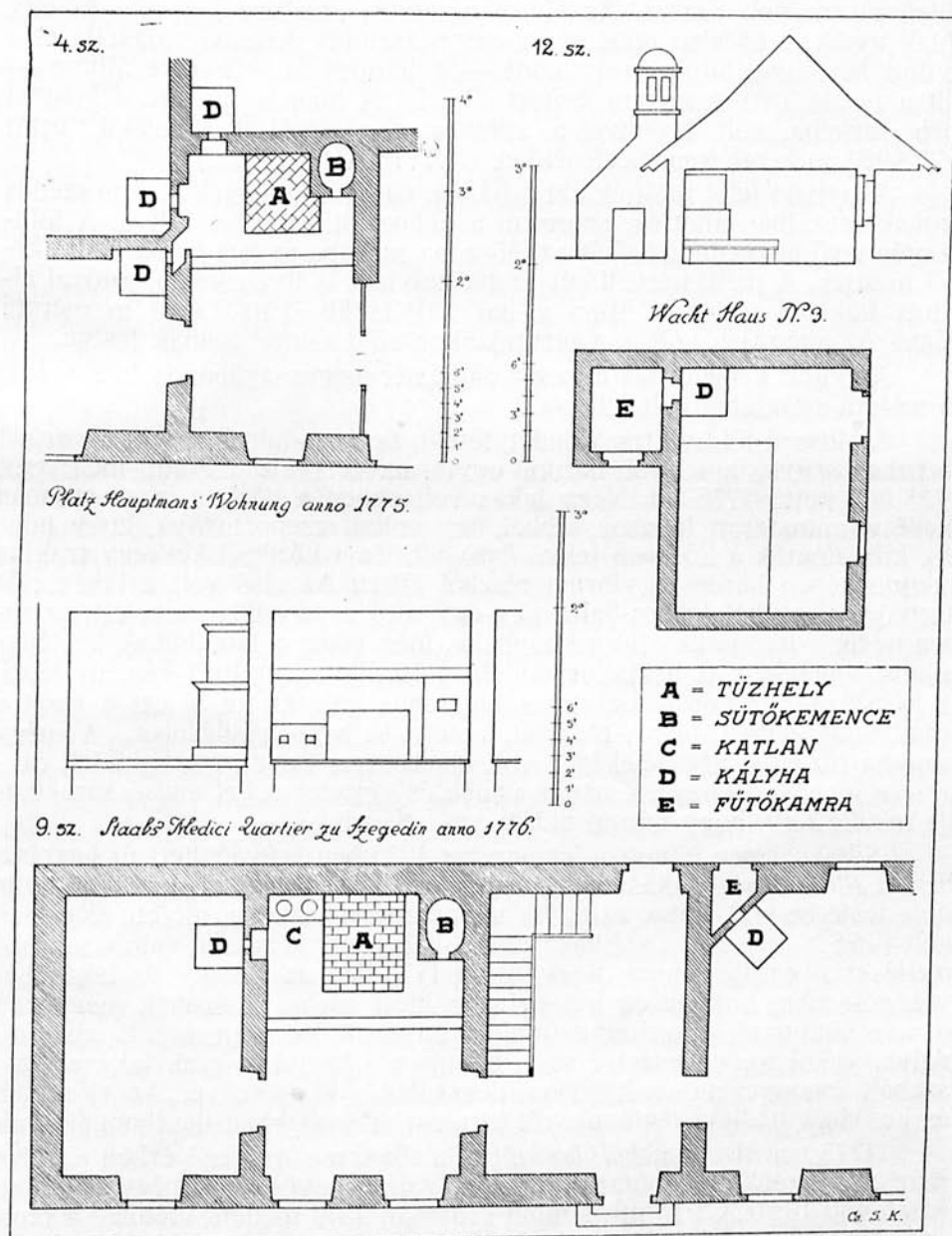
3. Volt a szegedi vár régi kapuja közelében egy igen régi emeletes, de már nagyon dűledező állapotban levő *kaszárnya*, amelynek az emeletét 1773-ban lebontották, s új tetővel ellátva, földszintes épületté tatarozták. Ebben a kaszárnyában volt összesen 16 lakószoba és 8 *konyha*, olyan csoportosításban, mint a mai alföldi parasztházban; minden konyhához tartozott jobbról és balról egy-egy szoba s az ilyen lakás bejárata a konyhának elülső, pitvarszerű részébe vezetett. Kétszer négy ilyen lakás sorakozott egymás mellé, két sorban, háttal egymásnak állítva közös tető alatt. Két-két konyha háttal összeért s közös kémény alatt volt, úgy hogy az egész házon csak négy kémény volt. (XXVII. tábla, 3. sz.)

A *konyhák*, mint fentebb említettem, a tervrajz szerint egy a mennyezet alatt elhelyezett fagerendával két körülbelül egyenlő részre voltak osztva. A hátulsó rész volt a nyitott kémény alja, amelynek sátora három oldalt a megfelelő házfalakon, negyedik oldalon, elöl a vízszintes gerendán nyugodott.

A *tűzhely* 2.00 m hosszú és 1.30 m széles, a hátulsó fal közepén állt, három oldalról lehetett körüljárni. Magassága nem tűnik ki a rajzból, de valószínűleg asztalmagasságú volt, mint a többi.

A szobákban, a konyhai tűzhely felé eső sarokban állt a négyszögletes alaprajzú, padkán álló, a rajzon zöld színűre festett *kályha*, de úgy, hogy a kályha teste és a fal között még kb. 25 cm-es térköz maradt. A kályhákat a konyha felől fűtötték, füstjük a konyhai tűzhely fölött nyíló kéménybe szolgált. A kályhák felépítéséről nem tudunk semmit, a rajzból csak annyi tűnik ki, hogy olyanok lehettek, mint az eddig leírt kályhák.

4. A várbeli *Platz Hauptmanns* házáról három tervrajz van 1775-ből és egy 1776-ból. Ebben a kisebb szerű földszintes házban volt egy háromszobás lakás mellékhelyiségekkel, azonkívül volt még két szobája a padlás terében. Mind az öt szobában és a cseléd szobában is volt egy-egy kályha.

A ház *konyhája* keskeny, hosszúkas, egy kisebb belső és nagyobb külső részre volt osztva. Az elülső a pitvar, amelybe két ajtó és egy ablak nyílik, a hátulsó részt pedig egy vízszintes gerenda választja el a nyitott kémény-aljától, amely alatt — a hátulsó fal közepére állítva — állt a 1.60×1.90 m méretű *nyitott tűzhely*. A tűzhely mellett, a konyha jobb sarkába volt beépítve a *sütőkemence*, kívül hasábalakú, belül 0.90×0.95 m kerek kemencefenékkal. (XXVIII. tábla, 4. sz.)

A konyha felől fűtötték azt a három *kályhát*, amelyek a szomszédos szobák sarkaiban állottak, szorosan a falhoz, ill. sarokba állítva. A földszintén levő negyedik kályhát az előszoba sarkába épített *külön kis fülkéből* fűtötték. A padlástérbeli két szoba kályháit is ilyen külön, ajtóval el látott fülkéből fűtötték. Mind a hat kályha kb. 1.10×0.80 m méretű négyszög alaprajzú volt, s a tervrajzokon zöld színre vannak festve.

A nyitott kémény sátra még a padlástér magasságában is 1.20×1.60 m méretű s téglából volt falazva.

5. Hosszú földszintes, zsindelytetejű, faváz-as-falú ház volt a *várbeli tisztikaszárnya*, amelyről három egyforma tervrajz maradt meg, egy 1775-ből, kettő 1776-ból. Négy lakás volt ebben a házban, s az egymás mellé sorakoztatott lakások szobái úgy voltak csoportosítva, hogy mindig közrefogták a közepén fekvő *konyhát*. Ez a középső keskeny traktus tulajdonképpen három egyforma részből állott. Az első volt a lakás előszobája, amelyből jobbra-balra egy-egy ajtó a szobákba vezetett, szemben pedig a harmadik ajtó a konyhába. Még pedig a konyhának kémény-aljába, amelyben az asztalformájú *tűzhely* állott a nyitott kémény alatt. A kéménysátort hordó vízszintes fagerenda választotta el ezt a részt a konyhának elülső, pitvar-résztől, amely be volt padlásolva. A négy konyha tűzhelye négyféleképpen volt elhelyezve. Egyszer a baloldal, egyszer a jobboldal közepén, aztán a jobb és egyszer a bal elülső sarokban, de mindig úgy, hogy három oldala szabad volt.

Sütőkemence is volt a házban, az 1775-ben hozzáépített új házrészben, a *Platz-Major* lakásában. A kemence szája ugyan a konyhába nyílt, de a teste be volt építve az egyik udvari szoba sarkába, mérete elég kicsi volt (0.95×1.10 m), kívül hasábalakú, belső tere köralakú volt. Csak úgy mellékesen említem meg, hogy Anno 1776-ban az őrnagy úr lakásában volt előszoba, konyha és hat egészen kicsi szoba. A szobák mennyezete u. n. stukaturral volt ellátva (amit a terven külön kiemelnek), tehát nádalva, vakolva és meszelve volt. Ellenben a kapitány urak lakásaiban a szobák mennyezete csak nyers deszkából volt készítve. Az előszobák és konyhák padlója téglával volt kirakva, a szobákban deszkapadló volt.

1775-ben tizenhat *kályha* volt a házban, a következő évben azonban már csak tizenkettőt mutat a tervrajz. Valamennyi kályha négyszög alaprajzú volt (0.80×1.10 m), s mind szorosan a fal mellett, illetőleg a szoba sarkában állott. Négy kivétellel valamennyit a konyha felől fűtötték. Az épületnek volt két egysoros udvari szárnya is, amelyek közül azonban az

egyiket időközben lebontották, ezeknek a kályháit az udvar felé nyíló külön *fűtőfülkéből* fűtötték.

A *kályhák* alakjáról is tájékoztatnak a tervrajzok. Kb. 2·00 m magasak s alacsony fehér padkán állanak. Az alsó hasábos testet fent profilos párkány szegélyezi, a szintén hasábalakú, de valamivel karcsúbb felső testet is ugyanolyan profilos párkány koronázza, mint az alsót. Az egyes cserélapok ugyan nincsenek kirajzolva rajtuk, de mivel zöld színűre vannak festve, méltán feltehetjük, hogy zöld színű cserepekből voltak összeépítve.

6. Egy 1773—4-ből való tervrajz az ujonnan építendő s egy 1776-ból való terv a már megépített *tiszti kaszárnyát* ábrázolja. A két tervrajz között nincsen különbség, az egyemeletes épület földszintjén volt hat kisebb tiszti lakás, az emeleten négy a kapitányoknak való, valamivel nagyobb lakás. Jellemző, hogy a lakásoknak nem volt előszobájuk s a bejárat a konyhából nyílt, egészen úgy, mint ma a magyar parasztházaknál. A *konyhák* két részre vannak osztva, de csak fent a mennyezet alatt, egy vízszintes gerendával. Az elülső rész a pitvar, amelybe a külső és a lakás belsejébe vezető ajtók nyílnak, s a belső a tulajdonképeni konyha, az asztal formájú nyitott tűzhellyel. A földszinti konyhák füstje az anyafalba helyezett 64×48 cm méretű kéménycsőn, az emeleti konyháké ugyanolyan méretű külön kéményeken távozott.

A házban összesen 28 *kályha* volt, legtöbbje szorosan a falhoz, egy-néhány azonban a szoba sarkában sarokra volt állítva. A rajz szerint kb. 20 cm magas lábon áll a két tagból felépített zöld színű kályha, amelynek alsó hasábalakú része 1·20 m, a felső keskenyebb kockaalakú része 0·60 m magas. Gazdag tagozású párkány szegélyezi az alsó rész felső peremét, valamint a felső részt is ilyen párkány koronázza. Az alsó résznek ezenkívül még erős lábazati párkánya is van. A kályha alul 0·75 m, felül 0·55 m széles. Valamennyi kályha fűtőnyílása a konyhába nyílt. A földszinten két-két, az emeleten négy-négy kályha füstje ment ki egy-egy konyhába, ill. a konyha kéménysátorába.

7. A várbeli *tűzérési korcsma*, három helyiségből álló kis földszintes épület volt. A $7\cdot00 \times 4\cdot20$ m méretű padolatlan *konyhának* az egyik, az ivószoba és a külső házfal felé eső sarkában volt a szokásos formájú, $0\cdot85 \times 1\cdot30$ m méretű *nyitott tűzhely*. E fölött emelkedett a füstfogó sátor, amelyből a tervrajzon csak a vízszintes vetületben mutatkozó két derékszögben összefutó tartógerenda rajza látszik. A füstfogó sátor belső mérete kb. 2·20 m volt. Hogy fölfelé mint folytatódott, nem tűnik ki a rajzból, kéménynek nincsen nyoma a terven. Ellenben van egy keskeny ablaknyílás a falban, közvetlenül a tűzhely mellett, a tűzhely megvilágítására.

Az ivóban, a konyha falához tapadva állott egy nagyobb fajta lábon álló két tagozású, de minden párkány nélkül való zöld *cserépkályha*. Olyan mint a Staabs Profosen Wohnung-ban leírt példány. Szélessége alul 1·05, felül 0·75 m; egész magassága 2·10 m.

8. A szegedi *várparancsnok háza* egyemeletes, erkélyes, díszesebb épület volt. Az 1775-ből való tervrajzból látjuk, hogy még ebben a kétszögkívül legelőkelőbbnek épített házban is a tüzelő- és fűtőberendezés tökéletesen olyan volt, mint a többi eddig felsorolt kevésbé előkelő házban való. A 17 szobás épületben csak egy *konyha volt*, a földszinten. (XXVII. tábla, 8. sz.) A négyszegletes alaprajzú, teglaboritású *nyitott* tűzhely a konyha egyik sarkában állt, de nem érintette a falakat, körül lehetett járni mind a négy oldalról. Csak a legbelső sarkán volt hozzáférhetetlen, mert oda volt helyezve egy külön beépített *katlan*. A konyha egy másik sarkából nyílt a *sütökemence* szája, a kerek belsejű, de kívül szegletes kemencetest a szomszédos szobába, illetve az abból lehasított előtérbe nyúlt ki. Nyitott kéménysátor volt a tűzhely és a sütökemence szája felett, amit a tervrajz világosan mutat.

Tizenkét *kályhát* lehet az épület földszinti és emeleti helyiségeiben összeszámlálni. Négyzetes alaprajzúak, szorosan a fal mellett állanak s olyan jelzésűek, mint a többi tervrajzon jelzett cserépkályhák. Az emeleten volt egy kályha, amely két szobát fűtött, e célból az elválasztó falba volt beépítve s ezért az alakja egy kissé deformálódott, nyilvánvalóan cserépkályha volt ez is.

Valamennyi kályhát kívülről fűtötték. A földszinten hármat az udvar felől külön *fűtőfülkéből*, sőt kettőnek külön kis folyosót is készítettek az egyik szoba egész szélességében. Az emeleten is a kályhák mögött mindenütt külön járható falifülkék voltak képezve (a szomszédos szobából elrekesztve), amelyekből a kályhákat fűtötték. Miután az U-alakú épület csak egysoros volt, tehát nem volt belső anyafala, ezért a *kémények* bizonyára a külső falba voltak elhelyezve, ámbar ennek a tervrajzon nem lehet nyomát találni, mert azon kémények egyáltalán nincsenek megrajzolva.

A tulajdonképeni váron kívül, de még a külső erősítés sáncain belül is volt egynehány katonai rendeltetésű épület.

9. A mai Ártézi-kút terén, a Máv. üzletvezetőségi palotájával szemben állott a *Staabs Medici Quartier*, tehát a vár katonai orvosának, vagy a vezérkar orvosának földszintes külön háza. Ennek az 1776-ból való tervrajzán igen részletesen és az eddigieknél sokkal pontosabban lehet látni a tüzelőberendezést. (XXVIII. tábla, 9. sz.)

A *konyha* 4·00 × 5·40 m méretű s hátulsó része 2·50 m szélességben el van választva az előlétől. Egy a padlótól 1·60 m magasságban keresztülhúzott gerendán fekszik a mennyezetig érő választófal, amely a konyha előtérének felső részét a tűzhely terétől elválasztja. Ez volt a konyhának fűstfogó része, amely alatt a hátulsó fal közepén a szokott formájú, teglaboritású *nyitott tűzhely* állott. Méretei 1·60 × 2·10 m hosszúság és szélesség, 0·96 m magasság. Alakja síma hasáb, nyílás nincs rajta seholsem. Szóval olyan, mint amilyent igen régi parasztházakban itt-ott még ma is lehet találni. A konyha hátulsó jobb sarkában, a tűzhely mellett, de attól elválasztva áll a *sütökemence*. Ez is kívül hasábalakú. Hossza, szélessége

0.95 × 1.26 m, magassága 1.60 m. Ezt a szokatlan magasságot az magyarázza, hogy a belül ellipszis alakú sütő feneke egy magasságban van a tűzhely felső szélével. A konyha bal hátulsó sarkában, a tűzhelytől balra volt egy két üstre való *katlan*. Ez már hozzá volt építve a tűzhely oldalához, de annál valamivel alacsonyabb, 65 cm magas, hossza 1.10 m, szélessége 45 cm volt.

A házban három zöld színű *cserépkályha* volt. Az elsőt a katlan mellett a konyhába nyíló nyílásból fűtötték, a második a ház legnagyobb szobájában sarokra volt állítva, s mögötte a szoba sarka egészen vékony fallal le volt tompítva, hogy mögötte hely legyen a nélkülözhetetlen külön *fűtő-fülke* részére, amelynek az udvarra nyíló ajtaja volt. A harmadik kályha két szomszédos szobát fűtött s ezért be volt építve a két szobát elválasztó falba. Ezt is az udvar felé nyíló külön *fülkéből* fűtötték. A kályhák szorosan a falhoz simulnak. Ezen a tervrajzon most már egészen világosan látszik, hogy *cseréplapokból* voltak megépítve a kályhák, mert a tervrajz egyik keresztmetszetén még az egyes cseréplapok is külön-külön vannak megrajzolva. A kályha 0.30 m magas lábon áll, alsó négyszegletű teste, az alsó és felső párkánnyal együtt 1.05 m és három sor cseréplapból épült. A kályha felső része hengeralakú, szintén három sor cseréplapból, igen erőteljes, felül csinkés párkány koronázza. Az egész kályha magassága két és fél méter volt.

Három *kémény* volt a házon. Az egyik a nyitott konyha fölött állt, ebbe ment az első kályha füstje is, a másik kettő az egysoros ház udvar felőli falán volt elhelyezve. Mióta nem építenek már egysoros városi házakat, azóta a kéménynek ez az elhelyezése nálunk teljesen ismeretlen. Hiszen még az egysoros parasztházon is lehetőleg a fedél gerincén, vagy ahhoz közel bújik ki a kémény a háztetőből s nem az oldalfalon. Olyan országokban ellenben, ahol az ú. n. kandallós fűtés van divatban, nem szokatlan a fent említett kémény elhelyezés.

10. Volt a szegedi vár külső területén, a mai tűzoltólaktanya helyén egy földszintes hosszú ház, amelyben az erődítések építészeti hivatala és három lakás volt. *Fortifications-Bauhof* volt a hivatalos neve. Három darab tervrajz maradt fenn róla 1775 és 1776-ból. A vezető mérnök lakásában volt előszoba, két lakószoba, egy rajzolószoba, cselédszoba, kamra és konyha. Az erődítési építőhivatalnok lakásában volt előszoba, három lakószoba, kamra, két éléskamra, konyha. A mérnök-tiszt lakásában: előszoba, amelyben egy deszkafallal elválasztott kamra volt, a tiszt úr szobája, az egyetlen a házban, amely gerendafödém és stukaturos mennyezettel bírt, konyha és egy padozat nélküli szoba.

Az első két lakás *konyhája* olyan, mint az eddig leírtak: asztalszerű *nyitott tűzhely* a nyitott kémény alatt, a harmadik konyha tulajdonképpen csak az előszobából a deszkafallal elválasztott kamrának kályhafűtő-kamrája volt, amelyben egy *keskeny padka* szolgált *tűzhely* gyanánt.

Ebben a házban is zöld színű *cserépkályhák* voltak, szorosan a falhoz, vagy a szobasarokba állítva. Az első lakás két kályhájának a szája

a konyhába nyílt, a harmadikat az előszobába nyíló ajtón át fűtötték. A két első kályha füstje a konyha kéményébe szállt, a harmadiknak külön kéménye volt. A második lakás két *kályhája* úgy volt felállítva a két szoba sarkába, hogy a fűtő-nyílása a konyhába szolgált. Külön *fűtő-fülkéje* csak a harmadik lakás egyik kályhájának volt s ez az előszoba egyik sarkába volt beépítve. Ebben a külön ajtóval ellátott 1.60×1.60 m alapterületű helyiségben volt még egy keskeny *téglapadka*. A lakás második kályháját, amely az előszobától elválasztott deszkafalú kamrában állott, a mellette levő konyhának jelzett kis helyiségből fűtötték. A három rajz közül csak az egyik mutatja a *kályhák* felépítését is. Négyyszögű alacsony padkán állt a kettős osztású zöld színű *cserépkályha*, mindkét rész felső peremén profilos párkány vonult körül. A kályha a rajz szerint az igen alacsony (2.50 m) szoba mennyezetéig ért.

11. A katonai élelmezési raktárhoz tartozott egy két kis lakásra osztott földszintes lakóház, amely a dátum nélküli, de kétségtelenül 1772—1775 között rajzolt terv szerint a *harmincados hivatal* tisztviselőjének volt bérbe adva.

A két *konyhában* a szokott alakú, fent téglával borított *tűzhely* az egysoros ház udvar felőli fala mellett állott, a nyitott kémény sátora alatt, amely negyedik szabad oldalával itt is, mint az eddigi példákban egy a helyiséget két részre osztó fagerendán nyugodott.

Négy zöld színű *cserépkályha* állott a két lakásban, szorosan a fal mellett s ezeket a konyha felől fűtötték. Két kályha be volt építve a falba úgy, hogy két-két szobát fűtött.

12. A vár kapui mellett, valamint a külső sáncon át vezető bejáratok mellett voltak a XVIII. században apró, egy helyiségből álló *őrházak*. (XXVIII. tábla, 12. sz.) Egy 1776. évi tervrajzon hét darab őrház rajza látható, alaprajzban és metszetben, a hozzávaló pontos leírással. Mind a hétben volt egy-egy zöld színű négyyszögletes, fehér talpon álló, kétrészes *cserépkályha*. Valamennyi *kályhát* kívülről fűtötték, hatnál egy külön célra az őrház oldalához hozzáépített kis házikóbból, amelynek felső része a széles, felül befedett kéményben végződött. Ezek a fűtőkamrák különböző méretűek voltak, a legkisebb 2.05×1.58 , a legnagyobb 2.22×2.85 m alapterületű volt. A vár régi kapujánál álló hetedik őrházban az egészen kicsi fűtőfülke csak három oldalról volt körülkerítve, negyedik külső fala nem is volt.

Ha már most a fent felsorolt épületek *tűzelő- és fűtőberendezéseit* csoportosítjuk s egymással összehasonlítjuk, akkor a következő eredményre jutunk:

a) A konyha *tűzhelye*, a szobák *kályhái*, mindkét tűzelő *fűstelvezése* valamennyi házban és minden lakásban, a várparancsnok lakásában csak úgy, mint a katonák korcsmájában és az egyszerű őrházacskáknak,

egyforma volt. Legfeljebb a használt építési anyagban s a díszesebb vagy egyszerűbb kivitelben lehetett némi különbség, ez azonban nem volt lényegbevágó.

b) Az 1775—76. év körüli szegedi *városi konyha* alakja és berendezése a következő volt: A konyhának szolgáló, rendesen hosszúkás négyszögű helyiség két részre volt osztva, ez az osztás azonban legtöbbször csak a mennyezetten volt látható, amennyiben azt egy vízszintes vastag gerenda egy elülső, mennyezetes és egy hátulsó nyitott kéményes részre osztotta. (A szeged-vidéki parasztház konyhájában szokásos két oldalsó falrészlet, amely nyilván a vízszintes tartógerenda (mestergerenda) jobb alátámasztására szolgál, a mi tervrajzainkon is előfordul két esetben: 1. és 5. sz.) Az elülső résznek előszoba-pitvar rendeltetése volt, a hátulsó rész pedig a tulajdonképeni konyha volt, felső részében nyitott sátoralakú kémény aljával s ezalatt a tűzhellyel.

c) A konyha *tűzhelye* mindig asztalmagasságú volt, szélessége és hossza is körülbelül egy nagyobb asztal méreteinek felelt meg. Hasábalakú teste a legtöbb esetben valószínűleg téglából épült, de lehet hogy földből és vályogból volt rakva, de a tetejét mindig egy sor téglá borította. Ügynevezett nyitott tűz égett rajta, ami azt jelenti, hogy a főzőedények vagy a tűzhely tetején égő szabad tűz körül állottak vagy a tűz fölött vasból való háromláb tetején, vagy ha lábasok voltak, a saját lábukon. A hússütés nyárson történt, a vasból való nyársakat vasból való állványok, tűzkutyák támasztották.

d) A *konyhák padló*i, a tervrajzok írásos megjegyzése szerint téglával voltak kirakva.

e) A nyitott tűzhely füstje szabadon emelkedett fel a *nyitott kémény* sátorába. A konyhát két részre osztó vízszintes gerenda s a rajta ülő faldarab arra szolgált, hogy a szabadon terjengő tűzhelyfüst ki ne szálljon a konyha elülső, pitvaros részébe. Ezen a gerendán, illetőleg falrészleten s ezenkívül a konyhai rész másik három falán nyugodott a kémény-sátora. Ez téglából való boltozat volt, amelynek legfelső pontján levő nyílásán ült a kémény. A kéménysátor alakja csonka gúla alakú, vagy dongaboltozatnak megfelelő félhengeres formájú.

f) A *kéménysátor* boltozata nem mindig nyugodott a konyha három falán és a keresztgerendán. Három (úgy látszik kivételes) esetben (2., 7. és 8. sz.) ugyanis a helyiség sarkában állt a tűzhely s felette egy sarkos füstfogó sátor volt elhelyezve, amelynek csak két oldala feküdt fel a konyha

két összetalálkozó falára, a másik két oldala pedig két a konyhafalból kiálló s derékszögben találkozó gerendán nyugodott. Ezen a szabadon álló sarokpontban a gerendák valószínűleg valami vasrúddal fel voltak függesztve s a mennyezet gerendáihoz erősítve.

g) A konyha *kéménye* mindig olyan bő volt belül, hogy azon egy ember (a kéményseprő) kényelmesen végig mászhatott, (kb. 0.80×0.80 m. méretű). Külső alakja mindig négyszegletes, felül néha nyitott volt, vagy pedig boltozatszerűen volt befedve.

h) A leírt 31 lakás közül négyben volt a konyhában külön *sütőkemence* is. Még pedig a Platz-Hauptmann lakásában (4. sz.), a Platz-Major lakásában (5. sz.), a Staabs-Medici Quartierben (9. sz.) és a várparancsnok házában (8. sz.). Ezek nyilván nem kenyérsütőkemencék, hanem pecsenye- és tésztafélék sütésére szolgáltak. Pékmester volt már akkor Szegeden, mint ahogy ezt a XVIII. sz. második feléből való árúcikkek és élelmiszerek hatósági limitációja mutatja, amely első helyen említi a „Pékek avagy Sütő Mester Emberek“ árszabályát. Tehát kenyeret nem kellett ott-hon sütni. Hogy kényelmi, fényűzési célt szolgáltak, azt mutatja az a körülmény is, hogy csak előkelőbb, magasabbrangúak lakásában találunk ilyeneket.

i) A *sütőkemence* alakja mindig négyszegletes és hasábalakú, mérete legfeljebb 0.95×1.25 m, csak a parancsnok házában nagyobb, ahol kb. 2.00×2.20 m a külső mérete. A belső kerek sütőfelület az első háromnál kb. 0.65×0.95 m, a negyediknél 1.40×1.80 m átmérőjű. Az előbbieket kis mérete is mutatja, hogy valószínűleg csak pecsenyesütésre vagy tepsiben való tésztaféle sütésre és nem kenyérsütésre szolgáltak, hiszen csak egy kenyér fért volna el bennük. Az orvos lakásában levő kemencének bizonyára a kényelmes kezelés végett, asztalmagasságú volt a sütőfelülete, tehát nem olyan alacsony, mint akár a pékek, akár a mai parasztház kenyérsütő kemencéi. Úgy lehetne mondani, hogy városi sütőkemence volt. A többi három kemence magasságáról nem tájékoztatnak a tervrajzok, azonban valószínű, hogy azok is olyan magas alakúak voltak, mint emez. Téglából vagy sárból voltak-e építve, az nem tűnik ki a rajzokból.

j) Külön épített *katlan* csak két házból mutatható ki: a várparancsnok és az orvos lakásáról. Ez szerintem azt mutatja, hogy abban az időben ez újítás lehetett, amelyet csak a nagy urak konyhájában alkalmaztak, a többiek még szolgafán vagy láncon lógó üstben főzték azt, amit emezek már a beépített katlanban.

k) Az egyes tervrajzok ismertetéséből kiderült, hogy a *kályhák* valamennyi házban — összesen kilencvenhat kályháról van szó — mind egyformák voltak s méretben is csak kis különbségek voltak közöttük. Valamennyi u. n. *cserépkályha* volt, még pedig valószínűleg valamennyi *zöld* színű, mert amely tervrajzon színesen vannak kifestve, mindig zöld színűek. A cserélapok négyszegletesek voltak. Majd minden kályha téglából vagy sárból rakott padkán állott. Megközelítően kockalakú alsó teste egyszerű kivitelben egészen síma, de díszesebbjén felül profilos párkány futott körül. Felső része keskenyebb volt az alsónál, hasábalakú, s felső szélét díszesebb kivitelnél szintén profilos párkány díszítette. Csak két esetben (az 1. és 9. sz. lakásban) mutatható ki az, hogy a kályha felső része nem hasábos, hanem hengeres alakú volt, ezeken a felső párkány csipkézett szélű, tehát díszesebb kivitelű.

l) Valamennyi *kályhát kívülről fűtötték*, még pedig vagy a konyha felől, vagy egy külön a kályha fűtésére szolgáló kis *fűlkéből* (a kaminból), amelynek az ajtaja vagy a szabadba (az udvarba) nyílt (5., 8. és 12. sz.), vagy néha egy másik szomszédos szobába (5., 8. és 10. sz.), vagy valami előszobába, lépcsőházba (1., 2. és 4. sz.). A legtöbb kályhát azonban (96-ból 63-at), a konyha felől fűtötték.

m) A *kályha füstje*, abban az esetben, ha a konyha felől fűtötték (valószínűleg kályhacsövön keresztül) a konyha felső részébe, illetve a konyha nyitott kéményének a sátorába jutott s onnan a konyhakéményen keresztül a szabadba. Amint ebből is látszik, az ilyen kályhának igen csekély léghezvétel lehetett. Ez különben általános hibája a nyitott kéményű tüzelésnek. A külön kaminból fűtött kályhák füstje a kamin fölé épített széles átmérőjű, megmászható kéményen át távozott. Ennek már valamivel jobb huzatja volt.

n) Emeletes házaknál a földszinti kályhának a *kéménye* nem torkolt be az emeleti kályha kéményébe, hanem a két külön kéménycső egymás mellett volt a vastag falba helyezve. Ugyanúgy volt akkor is, ha a földszinten és az emeleten került két konyha egymás fölé (6. sz.). Külön kémény csöve volt mindegyiknek, egymás mellett az épület 95 cm vastag anyafalában.

Ez alkalommal csak az volt a célom, hogy bemutassam és részletesen leírjam a *szegedi XVIII. századbeli tüzelő és fűtőberendezéseket*. E berendezések további történetére most nem akarok kiterjeszkedni. Nem éppen valamennyi épületről, de egynehányról van ugyanis még néhány

tervrajzunk a XIX. század elejéről és közepe tájáról is, amelyekről le lehet olvasni az időközben beállott változásokat. És nem terjeszkedem ki e cikk keretében annak a kérdésnek a részletezésére sem, hogy volt-e ezeknek a városi, úri konyháknak és tüzelőberendezéseknek valamelyes hatásuk a szegedi és a szegedvidéki magyar parasztházra. Mindkét kérdésel más alkalommal kívánok foglalkozni.

Dr. Cs. Sebestyén Károly.

SZEGEDER KÜCHEN UND ÖFEN DES XVIII. JAHRHUNDERTS.

(Hierher gehören die Tafeln XXVII. u. XXVIII.)

In den Sammlungen des Szegeder Städtischen Museums befindet sich eine Anzahl alter Hauspläne aus der Mitte und dem dritten Viertel des XVIII. Jahrhunderts. Aus diesen Zeichnungen kann man ganz genau erkennen, wie die Küchen der Häuser ausgestattet waren und wie und mit welchen Öfen man die Zimmer heizte. Die Küchen waren zweigeteilt; ein vorderer Teil diente stets als Vorraum, Flur oder Vorzimmer der Wohnung, der rückwärtige, unter offenem Rauchfang liegende Teil war die eigentliche Küche. Der Herd bestand aus einem tischhohen Mauerkubus auf dessen Platte das offene Feuer brannte. Backöfen gab es nur in einzelnen vornehmeren Häusern, auch ein kleines gemauertes Kesselhaus war nur in der Küche von zwei Häusern zu finden.

Geheizt wurde in grünen Kachelöfen, die aus einer breiteren unteren und einer schmälern oberen viereckigen Prisma-Form aufgebaut waren. Die Öfen standen auf einem geweissten Mauersockel und wurden ausnahmslos von aussen, aus der anstossenden Küche oder aus einer eigens für diesen Zweck gebauten Nische oder Kammer geheizt. Nur die besser ausgestatteten Öfen hatten an dem oberen Rande ein Kranzgesimse oder einen gezackten, verzierten Rand. Die Schornsteine sämtlicher Feuerstellen waren innen so weit, das der Schornsteinfeger hindurch schlüpfen konnte.

Dr. Karl Cs. Sebestyén.